

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Fecr Yayınları: 230

(Günümüz Türkçesiyle)
AHLÂK-I ALÂÎ

Kınalızâde Ali Çelebi

Eserin Özgün Dili: Osmanlıca

Sadeleştiren
Prof. Dr. Murat Demirkol

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
ANKARA ÖZGÜR WEB OFSET
MATBAACILIK SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0312.385 70 77 (Sertifika no: 34333)

1. Baskı: Aralık 2016
2. Baskı: Nisan 2019
3. Baskı: Haziran 2020

ISBN: 978-605-7570-24-6

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA
Tel: (0312) 310 08 60 (pbx) - Fax: (0312) 311 47 89
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

(Günümüz Türkçesiyle)

AHLÂK-I ALÂÎ

Kınalızâde Ali Çelebi

Sadeleştiren

Murat Demirkol

Ankara 2020

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	9
Kınalızâde Ali Çelebi: Hayatı ve Eserleri	12
<i>Ahlâk-ı Alâî</i> 'nin Ahlak Literatürü İçindeki Yeri.....	14
ÖN SÖZ	23
Hilafetin Hamisi ve Saadetli Padişaha Övgü.....	25
Hilafet Ağacına Cömertlik ve Şefkat Meyvesini Bitiştirmek: Sultana Duadan Şehinşahın Övgüsüne Geçiş	30
Duacıyı Kitap Yazmaya Sevk Eden Sebep ve Saadetli Efendinin Bazı Huyları	31
GİRİŞ	
1. Bahis: Felsefenin Tanımı ve Kısımları	37
1. Felsefenin Tanımı	38
2. Felsefenin Kısımları	38
1) Teorik Felsefe	39
Metafizik İlmi	40
Matematik İlmi	40
Doğa İlmi	40
2) Pratik Felsefe	41
Ahlak İlmi.....	41
Ev İdaresi İlmi	41
Devlet Yönetimi İlmi.....	41
2. Bahis: Pratik Felsefenin Faydası ve Gayesi	42
Huy Değiştirilebilir mi?	45
3. Bahis: Nefis ve Güçleri	48
1. İnsani Nefsin Mahiyeti	50
1) İnsani Nefsin Varlığının İspatı	51
2) Nefsin Cevherliği.....	51
3) Nefsin Basitliği.....	52
4) Nefis Cisim ve Cismani Değildir.....	52
5) Nefis Bizzat İdrak Eder ve Organlar ile Tasarrufta Bulunur.....	52
6) Nefis Duyular ile Hissedilmez	53
2. İnsani Nefsin Bekası.....	53
3. Nefsin Güçleri.....	55
1) Bitkisel Nefsin Güçleri	56
2) Hayvani Nefsin Güçleri	59
3) İnsani Nefsin Güçleri.....	61
4. Bahis: Girişin Sonu	64
1. İnsanın Unsurî Âleme Ait Birleşiklerin En Yetkin ve Şerefli Oluşu	64
2. İnsani Nefsin Yetkinlik ve Eksikliğinin Mahiyeti ve İyilik, Kötülük, Mutlu- luk ve Mutsuzluğun Manası.....	72

BİRİNCİ BÖLÜM

AHLÂK İLMİ

1. Bap: Huyun Kısımları, Erdem ve Erdemsizlik Türleri	81
1. Huyun Kısımları	82
2. Huyun İnsani Nefsin Güçlerine Göre Sınıflandırılması	82
3. Temel Erdemler	83
4. Temel Erdemsizlikler	83
5. Nefsin Güçlerine Göre Temel Erdemler	84
1) Melekî Nefsin İtidal, İfrat ve Tefriti	84
2) Yırtıcı Nefsin İtidal, İfrat ve Tefriti	84
3) Hayvani Nefsin İtidal, İfrat ve Tefriti	84
4) Adalet ve Zulüm	85
2. Bap: Temel Erdemlerin Altında Yer Alan Alt Erdemler	85
1. Hikmetin Alt Erdemleri	86
2. Yiğitliğin Alt Erdemleri	86
3. İffetin Alt Erdemleri	89
4. Adaletin Alt Erdemleri	91
3. Bap: Erdemlerin Zıddı Olan Erdemsizlikler	93
1. Hikmetin İfrat ve Tefriti	96
2. Yiğitliğin İfrat ve Tefriti	97
3. İffetin İfrat ve Tefriti	97
4. Adaletin İfrat ve Tefriti	98
4. Bap: Erdemlere Benzeyen Erdemsizlikler	101
1. Hikmet Erdemine Benzeyen Erdemsizlik	101
2. İffet Erdemine Benzeyen Erdemsizlik	102
3. Yiğitlik Erdemine Benzeyen Erdemsizlik	104
4. Adalet Erdemine Benzeyen Erdemsizlik	108
5. Bap: Adalet Erdemi	109
6. Bap: Adalet Erdeminin Kısımları	113
7. Bap: Erdemleri Kazanma ve Mutluluğa Ulaşma Yolu ve Sebeplerin Sırası	120
8. Bap: Erdemlerin Sürekliliği Anlamında Nefis Sağlığının Korunması	126
9. Bap: Nefis Hastalıklarının Tedavisi	139
1. Temyiz Gücüne Ait Hastalıkların Tedavisi	145
1) Şaşkınlığın Tedavisi	146
2) Basit Bilgisizliğin Tedavisi	146
3) Birleşik Bilgisizliğin Tedavisi	148
2. Öfke Gücüne Ait Hastalıkların Tedavisi	149
1) Öfkenin Tedavisi	149
Öfkenin Sebepleri ve Tedavi Yöntemleri	152
Kendini Beğenme ve Tedavisi	154
Övünme ve Tedavisi	155
Çekişme ve Tedavisi	159
Şaka ve Tedavisi	159
Kibir ve Tedavisi	161
İstihza ve Tedavisi	163
Vefasızlık ve Tedavisi	164

Haksızlık ve Tedavisi	164
Rekabet ve Tedavisi	164
2) Korkaklığın Tedavisi.....	170
3) Korkunun Tedavisi.....	171
3. Şehvet Gücüne Ait Hastalıkların Tedavisi	180
1) Aşırı Şehvetin Tedavisi	180
2) Tembelliğin Tedavisi	190
3) Üzüntünün Tedavisi	194
4) Hasedin Tedavisi	200
Diğer Hastalıkların Tedavisi	212
5) Dilin Afetleri	212
Boş Konuşma	216
Fuzuli Konuşma	217
Batıla Dalmak	217
Tartışma ve Münakaşa	218
Husumet	218
Yapmacık Konuşma	219
Çirkin Söz, Sövgü ve İftira	220
İnsan, Hayvan veya Cansız Varlıkları Lanetlemek	221
Şarkı Söylemek ve Şiir Okumak	225
Şaka	231
Alay.....	232
Başkasının Sırrını İfşa Etmek	232
Sözünde Durmamak	232
Yalan Söylemek.....	233
Gıybet	234
Kovculuk	243
İkiyüzlülük	246
Övme.....	247
Konuşmada Meydana Gelen Hata ve Kusur İncelikleri.....	249
Avamın Kur'an İlimleri ve Müteşabihlerine Ait İncelikleri, Kaza ve Ka- derin Sırrını, Hikmet ve Şeriat Sırlarına Dair Problemleri Sorması..	251
6) Övünme	260
7) Cimrilik	260
8) Riya.....	276
Sonuç.....	288

İKİNCİ BÖLÜM

EV İDARESİ

1. Bap: Evler ve Evin Unsurlarına Duyulan İhtiyaç	289
2. Bap: Ev Reisinin Nitelikleri	291
3. Bap: Bizzat Evin Yönetimi	292
4. Bap: Mal Yönetimi.....	293
1. Gelir	294
2. Malın Korunması	296
3. Gider	299

5. Bap: Aile Eğitimi	306
1. Evlilik ve Eş Eğitimi	306
2. Çocuk Eğitimi	320
Herkesine Lazım Olan Edepler	330
Konuşma Adabı	330
Hareket ve Durma Adabı	335
Yeme ve İçme Adabı	338
3. Baba ve Anne Haklarına Riayet Adabı	339
4. Hizmetçi ve Yardımcıların Eğitimi ve Hizmet Adabı	344
1) Köle ve Cariye Satın Alırken Uyulması Gereken Tavsiyeler	347
2) İrkları Hüyları ve İnsan Topluluklarının Mizaçları	351

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM DEVLET YÖNETİMİ

1. Fasil: İnsanın Sosyalik İhtiyacı	363
2. Fasil: Sevgi	377
3. Fasil: Devlet Siyaseti	409
4. Fasil: Hükümdarlık Siyaseti ve Hükümdarların Adabı	418
1. Padişahlarda Bulunması Gereken Yedi Haslet	420
1) Yüksek Gayeli Olmak	420
2) İsaletli Düşünce	425
3) Azim ve Kararlılık	425
4) Musibetlere Sabır ve Tahammül	429
5) Zenginlik	429
6) Uygun Asker ve İtaatkâr Tebaa	430
7) Soy	431
2. Adaletin Şartları, Rükünleri ve Adil Padişahın Gözetmesi Gereken Kanunlar	439
1) Herkesine Eşit Muamele	439
2) Herkesine Liyakat ve İstidadına Göre Davranmak	441
3) Herkesine İstihkak ve İstidadına Göre İhsanda Bulunmak	447
5. Fasil: Büyük Sultanların ve Değerli Komutanların Nedim, Yakın, Hizmetçi ve Tabilerinin Adap ve Usulleri	463
6. Fasil: İnsan Toplulukları ile Yeterli Ölçüde Sosyal İlişki Kurmak	468
7. Fasil: İnsan Sınıfları	473
SON SÖZ	485
1. İlahi Eflatun'un Tavsiyeleri	485
2. İlk Muallim Filozof Aristoteles'in Tavsiyeleri	487
3. En Son Söz	490
4. En Son Söze Ek	492
SÖZLÜK	493
KAYNAKÇA	501
DİZİN	503

TAKDİM

Büyük Osmanlı âlimi, düşünürü ve kadısı Kınalızâde Ali Çelebi'nin (ö. 1572) kaleme aldığı *Ahlâk-ı Alâî*, İslam ahlâk düşüncesi tarihinde önemli bir yer işgal etmektedir. Eser aslında temelleri İbn Miskeveyh'in (ö. 1030) *Tehzîbü'l-Ahlâk*'ıyla atılan, Nasîreddin Tûsî'nin (ö. 1274) *Ahlâk-ı Nâsırî*'si ile felsefi anlamda olgunlaşan, Celaleddin Devvânî'nin (ö. 1502) *Ahlâk-ı Celâlî*'si ile tasavvufi ve işraki bir boyut kazanan ahlâk felsefesi yapma ve yazma sürecinin dördüncü önemli halkasıdır. *Tehzîbü'l-Ahlâk*'ın Arapça yazılmasına karşılık *Ahlâk-ı Nâsırî* ve *Ahlâk-ı Celâlî* Farsça yazılmıştır. Her iki dilde de eser verebilme istidadı olan Kınalızâde, özellikle bir Türkçe ahlâk kitabı yazılmasının özlemini çekmiş ve *Ahlâk-ı Alâî*'yi telif ederek Osmanlı'nın ihtişamına yakışır bir Türkçe ahlâk felsefesi eserini Türkçe okuyan insanların istifadesine sunmuştur.

Bu eser, andığımız diğer üç örneğin muhteva ve özünü taşımasının yanında, edebî letafeti, hikâye ve örneklerle öğrenimi kolaylaştırması, yazarının nefis hastalıklarının tedavisini Gazzâlî'nin (ö. 1111) *İhya*'sından aldığı malzemeyi yeniden harmanlayarak işlemesi ve sevgi bahsini kendi birikimiyle yeniden inşa etmesiyle ahlâk düşüncesine özel katkıda bulunmuştur. Bu kitap, kendisinden sonra yazılan ahlâk kitaplarına ve öğüt risalelerine malzeme olmuştur. Fakat ondaki edebî başarı ve muhteva zenginliğini ne öncesinde ne de sonrasında yazılmış eserlerde bulabilmek mümkündür. Bu eser sadece İslam ahlâk düşüncesi alanında değil, genel olarak edebiyatı, tarihi ve şer'î ilimleriyle Osmanlılar döneminde yazılmış eserler içinde özel bir öneme sahiptir. Eser bu bakımdan ilahiyatçılar ve ahlâk felsefecileri kadar edebiyatçıların, tarihçilerin ve siyaset bilimcilerin de teveccühünü kazanmıştır.

Ayşe Sıdika Oktay'ın "Kınalızâde Ali Efendi ve *Ahlâk-ı Alâî*" adlı doktora çalışması aynı zamanda kitap olarak yayınlanmış olup bu alanda ortaya konmuş ilk kapsamlı araştırma özelliği taşımaktadır.¹ Eserin özgün Osmanlıca metnini okuyarak yararlanamayanlar, Sayın Oktay'ın bu kitabını okuyarak *Ahlâk-ı Alâî*'nin ele aldığı konular ve ahlâk felsefesinin Osmanlı'da ulaştığı seviye hakkında bilgi sahibi olma imkânına kavuşmuşlardır. *Ahlâk-ı Alâî* çeşitli yönleriyle bazı yüksek lisans tezlerine ve makalelere de konu edilmiştir. Ayrıca 2012'de Isparta'da düzenlenen Kınalızâde Ailesi Sempozyumu'nda

¹ Ayşe Sıdika Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005

Kınalızâde'nin genel ilmî kişiliğinden daha ziyade *Ahlâk-ı Alâî* esas alınarak ahlâkî görüşleri incelenmiştir.²

Ahlâk-ı Alâî'nin okunması ve yararlanılması yönündeki tavsiyeler büyük ölçüde üniversite sınıflarındaki derslerle, özellikle İlahiyat fakültelerindeki Ahlâk Felsefesi dersleriyle sınırlı iken, belki ilk defa çok geniş bürokrasi ve halk kesimlerinin gündemine girmesi, 63. ve 64. Hükümetlerde Başbakanlık yapmış olan uluslararası ilişkiler hocası Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'nun çeşitli toplantılarda eseri ahlâk ve siyaset açısından gündeme getirmesiyle gerçekleşmiştir. Ankara'da 26 Şubat 2015 tarihinde Vilayetler Evi'ndeki Valiler Toplantısı'nda konuşan Başbakan Davutoğlu, valilere Kınalızâde Ali Efendi'nin *Ahlâk-ı Alâî*'sini okumalarını önermiş ve şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Bu, Kutadgu Bilig'den bugüne kadar bizim devlet felsefemizi kapsıyor. Nizamü'l-Mülk'ten Koçi Bey Risalesi'ne ve günümüze kadar devletin esası muhabbettir, aşktır. İnsanı yaşat ki devlet yaşasın derken Şeyh Edebali bunu kastetmiştir. Kınalızâde Ali Efendi ve *Ahlâk-ı Alâî*'sini mutlaka okuyun. Devlet felsefesinin esasıdır. Kınalızâde der ki: Devletin esası muhabbettir. Aynı yıllarda Machiavelli İtalya'da tam tersini söylüyordu; devlet ancak güçle ve korkuyla ayakta tutulur, diyordu..."³ Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu'nun Bilim ve Sanat Vakfı ve Kagem gibi sivil entelektüel ortamlarda rehberlik ettiği *Ahlâk-ı Alâî* okumaları da bu eserin halk kesimleri arasında revaç bulmasında önemli bir katkı sunmuştur.⁴

Fakat *Ahlâk-ı Alâî*, bu yüksek seviyeli Osmanlı Türkçesiyle ne valilerin ne öğretmenlerin ne de öğrencilerin kolayca okuyup yararlanabilecekleri durumdadır. Dilin Osmanlı Türkçesinde ulaştığı zirvenin bütün kelime, deyim, anlatım ve üslup zenginliklerini barındıran ve Türkçenin yanında Arapça ve Farsçanın da tedavüldeki birçok tabir ve terkiplerini ihtiva eden, tek cümlede her üç dilin tabir, terkip ve deyimlerine rastlanabilen bu şaheserin okunup yararlanabilmesi için günümüz Türkçesine sadeleştirilmesi bir zaruret olarak görünmekteydi. Sadeleştirilmesi halinde kitabın edebî ve ilmî değerinden bazı şeyleri kaybedeceği kaygısı makul ve yerinde olmakla birlikte kitaptan hiç faydalanılamayarak uğranacak kaybın ve maruz kalınacak zararın daha büyük olduğunu da kabul etmek gerekir. Kitabın bir nüshasının tıpkıbasım ve Mustafa Koç tarafından yapılan çeviri yazı ile Kültür Bakanlığı Yazma Eserler Kurumunca ve başka

² Uluslararası Kınalızâde Ailesi Sempozyumu, SDÜ İlahiyat Fakültesi, 31 Mayıs 1-2 Haziran 2012, Isparta, *Uluslararası Kınalızâde Ailesi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Ayşe Sıdika Oktay, Isparta, 2014

³ <http://www.yeniakit.com.tr/haber/basbakan-davutoglundan-valilere>

⁴ <http://www.bisav.org.tr/havadisler>; <https://twitter.com/tdvkgem>

bir nüshasının Fahri Unan tarafından yapılan çeviri yazı ile Türk Tarih Kurumunca Latin alfabesiyle basılmış olması haliyle anlamaya dönük okuma ihtiyacını karşılamaktan uzaktır.

Bu kitap, aslında yaklaşık 35-40 yıl önce sadeleştirilerek Tercüman Gazetesi tarafından yayımlanmıştı. *Ahlâk-ı Alâî* iki cilt halinde Ahlâk İlmini kapsayan birinci cilt “*Ahlâk: Ahlâk-ı Alâî*” adıyla Hüseyin Algül ve Tedbirü'l-Menzil ve Tedbirü'l-Medine kısımlarını kapsayan ikinci cilt “*Devlet ve Aile Ahlâkı*” adıyla Ahmet Kahraman tarafından sadeleştirilerek baskı yeri ve tarihi belirtilmeden Tercüman Gazetesi tarafından okuyucularına hediye edilmek üzere basılmıştır. Baskı yerinin İstanbul olduğu kesin olmakla birlikte baskı tarihinin 1970'li yıllar olduğu tahmin edilmektedir. Bu baskı, milletimizin bu değerli ahlâk eserini okuyup yararlanması açısından büyük bir işlev görmüştür. Fakat sadeleştirme, ilim adamlarının ciddi bir inceleme ve kritiğini beklemektedir.

Ahlâk-ı Alâî'nin yazma nüshasının 1b-9a arası varaklarında yani ilk 16 sayfasında, Allah'a hamt, Hz. Peygamber'e salât ve selam, padişah ve şehzadeye övgü, eserin yazılış sebebi ve eski ahlâk literatürü hakkında kısa bilgi ihtiva eden “Dibâce” bulunmaktayken Tercüman baskısında bu kısım tamamen atlanmıştır. Sadeleştirmenin, kitabın muhtevasını tam ve doğru olarak yansıtmayı yansıtmadığı hususi bir inceleme sonunda anlaşılacaktır; ama basılan sadeleştirmenin görünür diğer iki kusurundan biri, kitaptaki beyt, mesnevi, nazım, kıta ve şiir gibi manzumların birkaç Osmanlıca beyt dışında tamamen atılmış olmasıdır. Kitabı ahlâk literatürü içinde ayrıcalıklı kılan başlıca unsurlardan birinin atılması kitabın başta eksik basılması anlamına gelir. Diğer kusur, Ev İdaresi anlamına gelen “Tedbirü'l-Menzil”in Aile Ahlâkı; Devlet veya Ülke Yönetimi anlamına gelen “Tedbir-i Müdün” veya “Tedbirü'l-Medine”nin Devlet Ahlâkı olarak sadeleştirilip takdim edilmesidir.

Tercüman Gazetesi'nin bastığı sadeleştirme bütün eksikliklerine rağmen çok büyük bir boşluğu doldurmuştu; fakat bugün o kitabı sahaflardan başka bir yerde bulmak mümkün değildir. Kitabın baskısı yenilenmemiştir. Öyleyse bu ihtiyacı karşılamak için titiz bir çalışma sergileyerek *Ahlâk-ı Alâî*'nin yeniden doğru ve bütünüyle sadeleştirilmesi, İslam ahlâk felsefesi çalışan ve bahsi geçen iki doğu diline vâkıf araştırmacıların üzerinde ilmî ve millî bir vazife olarak durmaktaydı. Bunu naçizane kendime bir görev kabul ettim ve 2015 Temmuz'unda başladığım sadeleştirme ve notlandırma çalışmasını hamdolsun 2016 Ekim'inde tamamladım. Kitabın yayın gündemine alınmasında Fecr Yayınevi editörü Sayın Hüseyin Nazlıhaydın'ın özel teveccühü önemli rol oynamıştır. Bu nedenle kendisine çok teşekkür ediyorum.

Bir çeşit ön söz ve giriş işlevi gören bu takdimde kısaca Kınalızâde'nin hayatı ve ilmî konumu ile *Ahlâk-ı Alâî*'nin plan, muhteva ve özelliklerinden bahsetmek istiyorum.

Kınalızâde Ali Çelebi: Hayatı ve Eserleri

Ali Çelebi, sakalını sürekli boyadığı için Kınalı sıfatıyla anılan Abdülkadir Hamîdî'nin torunu, Isparta ili doğumlu Emrullah Efendi'nin (ö. 1559) oğludur. Emrullah Efendi, "Kınacı Kadı" unvanıyla, daha çok da şairliğinden kaynaklanan "Mîrî" mahlasıyla meşhur idi. Şam ve Halep civarında kadılıklarda bulundu. Emrullah Efendi'nin Ali Çelebi'den başka Abdurrahim Çelebi ve Müslim Çelebi adlarında iki oğlu daha vardır.

Kınalızâde, ilmiye mensubu olan babası Emrullah Efendi'den ve muhitinden gelen ilmî geleneği tevarüs eder. Sırasıyla Kadri Efendi, Malûl Emir Efendi, Muhaşşî Sinan Efendi ve Merhaba Efendi'den ders alır. Bunlardan Kadri Efendi, aile büyüklerinden birisi olmak itibarıyla Kınalızâde'nin İstanbul'da ilmî terbiyesini ikmal ettiği ilk kişidir. Malûl Emir Efendi (ö. 1556) İstanbul'da Mahmud Paşa müderrisliği sırasında Kınalızâde'ye hoca oldu. Anadolu kazaskerliğine kadar yükselmiş olan Malûl Emir Efendi'yi müteakip devrinin bir başka ünlü siması, daha sonra Anadolu kazaskeri de olan Muhaşşî Şinan'a (ö. 1578) Davud Paşa Medresesi'nde talebe oldu. Ardından Atık Ali Paşa Medresesi'nde Merhaba Efendi'den (ö. 1544) ders aldı.

Medrese basamaklarını devrin önemli isimlerinden dersler alarak çıkan Kınalızâde, önce Sahn-ı Seman müderrisi Kara Salih Efendi'nin muidi oldu. Üzücü bir olayın ardından kendi isteğiyle Çivizâde'ye mülazım oldu. Kınalızâde Ali'nin düşünce ve bilgi dünyasının en önemli mimarlarından biri kuşkusuz Çivizâde'dir. Medrese ve tekke, 16. yüzyılda zengin düşünceler üreten, cemiyeti şekillendiren iki önemli müessesedir. İlmiye sınıfı tekkeye bazen mesafeli, bazen sıcak durur. Nadiren çekişmelerin yaşandığı bu müesseselerde tartışma en ziyade İbn Arabî etrafında döner. Bu noktada Çivizâde, sufi kaynaklarda İbn Arabî ve Mevlana'yı şeriat dışı ilan eden mektebin en sert temsilcisi olarak gösterilir. Koç, Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alâî*'de İbn Arabî'nin ismine yer vermediğini söylemektedir, ama Kınalızâde'nin eserinde İbn Arabî'nin ismini bizzat anarak âlim hakkındaki görüşünü naklettiğini görmekteyiz.⁵ Mevla-

⁵ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî (İnceleme - Çeviri Yazı - Tıpkıbasım)*, Hazırlayan: Mustafa Koç, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2014, v. 82b. Koç, haşiyede yer alan bu cümleyi metne dâhil etmediği için bu değerlendirmede bulunmuş olabilir (Sadeleştiren. Bundan sonra (Sad.) kısaltmasıyla ifade edilecektir.)

na Celaleddin söz konusu olduğunda onun eserlerinden cömertçe alıntılar yapan Kınalızâde'nin bu eserinde İbn Arabî'ye açıktan gön-derme yapmaması bulunduğu mevki ile izah edilebilir. Bununla bir-likte dikkatli bir okuma İbn Arabî'nin Kınalızâde'deki tesirlerini or-taya çıkarabilir.

Mülazımlığını Çivizâde'den tamamlayan Kınalızâde, görev al-mak için uzun süre beklemek zorunda kalır. Bu beklemeden arka-sında Çivizâde-Ebussuud çekişmesi yatar. Ebussuud Efendi'nin şey-hülislaımlığı döneminde Çivizâde'nin adamı olarak görülen Kınalızâde, müderrislik görevine tayini gecikince 1541'de o zamana kadar kaleme aldığı risaleleri toplayıp Ebussuud'un huzuruna çıkar. Eserlerini göstererek "Benim sultanım, diğer ihvan gibi ileri gelenler-den iltifat görmek için kapı kapı dolaşmak yerine kitapların kapılarını araladım, sayfalarında dolaştım. Eğer mülazemet yolu bu çabama rağmen sizin devrinizde bana yüz göstermeyecekse bu kapıyı kapa-yıp başka kapıya müracaat edeyim!" yollu sitemde bulunur. Bu cesur hali Ebussuud'un hoşuna gider, onu Edirne'de bulunan 20 akçelik Hüsameddin Medresesine müderris olarak tayin eder.

1546'da Bursa'da 25 akçelik Hamza Bey Medresesi'ne Anadolu Kazaskeri Mirim Kösesi (ö.1579) tavassutuyla müderris olarak ata-nır. Sırasıyla 1548'de Bursa'da Ahmed Paşa Medresesi, 1550'de Kü-tahya'da 40 akçelik Rüstem Paşa Medresesi, 1551'de İstanbul'da Rüstem Paşa Medresesi, 1553'te Haseki Medresesi, 1555 sonunda Sahn-ı Seman, 1558'de Süleymaniye Medresesi müderrisliklerinde bulunur. Bu görevlerinden sonra 1563 Temmuzunda Şam'a kadı olarak gider. Şam kadılığından sonra 1566'da Kahire kadılığına, ar-dından aynı yıl Bursa kadılığına getirilir. Birkaç yıl sonra 1568'de onu Edirne kadısı olarak görürüz. İlmiye hiyerarşisinde yükselmeye devam eder. Kazaskerlik öncesi son görevi olan İstanbul kadılığında bulunur (1570). Bir yıl sonra Anadolu kazaskeri olur. Edirne'de 22 Ocak 1572'de vefat eder. Edirne'ye giren İstanbul yolu üzerinde sağ-da Vezir Çeşmesi denilen yerde medfundur.⁶

Kınalızâde'nin Türkçe ve Arapça yazdığı birçok eseri vardır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: *Ahlâk-ı Alâî*; *Münşeât-ı Kınalızâde*; *Divân*; *Târîh-i Kınalızâde*; *Muammâ Risalesi*; *Nüzhetnâme*;

⁶ Kınalızâde'nin hayat hikâyesi ile ilgili bilgiler Mustafa Koç'un çeviri yazı için hazırladığı *Ahlâk-ı Alâî*'ye yazdığı "Giriş"ten özetlenerek alınmıştır. Koç, Musta-fa, "Giriş", *Ahlâk-ı Alâî (İnceleme - Çeviri Yazı - Tıpkıbasım)*, Türkiye Yazma Eser-ler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 15-19; Benzer bilgiler biraz daha geniş olarak Ayşe Sıdika Oktay'ın *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî* adlı kitabında da mevcuttur. Bkz. Oktay, Ayşe Sıdika, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 37-90.

*Kasîde-i Medhi'n-Nebî; İnşaa-i Atik; Risâle-i Vucûd; Siyer-i Nebî ve Târîh-i Hulefâ; el-İs'âf fî Ahkâmî'l-Evkâf; Risâle fî Vakfî'n-Nukûd; Hâşiye ale'd-Dürer ve'l-Gurer; Hâşiye 'alâ Kitâbî'l-Hidâye; Risâletü's-Seyfiyye; Risâletü'l-Kalemiyye; Risâle fî Mufâharatî's-Seyf ve'l-Kalem; Hâşiye alâ Hasan Çelebi li-Şerhi'l-Mevâkîf; Hâşiye 'alâ Şerhi Tecrîdî'l-Akâid; Hâşiye 'ale'l-Keşşâf; Hâşiye 'alâ Envârî't-Tenzil; Şerhu Kasîdeti'l-Burde; Risâle fî Tahkîki Bahsi Nefsi'l-Emr; Tehzîbü's-Şakâik fî Takrîbî'l-Hakâik; Bahs-i İrâbî'l-Kur'an; Risâle fî'l-Muhâkeme beyne Ebî Hayyân ve Tilmîzihi; Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Kâfiyye; Tabakâtü'l-Hanefiyye; Tabakâtü'l-Müctehidîn; Risâle fî Tabakâtî'l-Mesâil; Risâle fî'l-Vucûdî'z-Zihni; Risâle fî Letâifî'l-Hamse; Risâle fî Beyâni Deverâni's-Sûfiyye.*⁷

Ahlâk-ı Alâî'nin Ahlak Literatüründeki Yeri

Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*'yi 1563 Temmuz'unda kadı olarak geldiği Şam'da yazar. Müellif, ahlâk kitabını yazma sebebini şöyle açıklamıştır: “Defalarca aklıma, Anadolu Türkçesiyle bir kitap yazılsa da pratik felsefenin maksatlarını tam olarak ihtiva etse ve üç kitabın dördüncüsü olsa diye gelmiştir. Ama dönemin ilim tahsili, eğitim ve öğretim gibi engel ve ilgileri gaybın tesettürlü utangaç kadınına gizlilik örtüsü içinde tutuyor ve o gümüş yüzlü bakireyi mazeret engellerinde saklıyordu. Nihayet uğurlu yılın hicret takvimiyle ‘feruh-sâl’ lafzının sayısına ulaştığı o mübarek tarihte amber kokulu Şam diyarının harem dairesinde fazilet tasarruflarına gönül yakan mum parıladı. Sonunda, oyalama bitti, yardım yetiştii, sebepler bir araya geldi, engeller ortadan kalktı ve kitap yazımı o yılın sonlarında başlayıp ertesi yılın başlarında bitti.”⁸

Bu dönemde Şam'da Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın divan kitabı olarak bulunan Gelibolulu Ali (ö. 1600), Kınalızâde ile sık sık bir araya gelir. Onun anlatımından Kınalızâde ile haftalık buluşmalarında yazdığı kısımları mütalaa ve müzakere ettikleri, Kınalızâde'nin kendisinden tashih etmesini istediği ve uygun gördüğü öneriler doğrultusunda düzeltmelerde bulunduğu anlaşılmaktadır.⁹

Eser, klasik ahlâk kitaplarında takip edilen sıraya uygun olarak üç ana bölümden oluşur. Eserin önceki iki örneğinde Tehzîbü'l-Ahlâk olarak adlandırılan Ahlâk ilmi bölümünde nefis teorisi, huyun tanımı, değişip değişmeyeceği, mutluluk, erdemler, erdemsizlikler, erdeme benzeyen kötü huylar, nefis hastalıklarının tedavisi gibi ko-

⁷ Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi*, s. 62-66.

⁸ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, Fecr, 1. Baskı, s. 33.

⁹ Bkz. Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi*, s. 56; Koç, Mustafa, “Giriş”, *Ahlâk-ı Alâî (Inceleme - Çeviri Yazı - Tıpkıbasım)*, s. 20.

nular incelenir. İkinci bölüm “İlm-i Tedbîrül-Menzil” başlığını taşıyor ve aile bireyleri arasında uyulması gereken muâşeret kuralları ve ev ekonomisine dair oldukça zengin bilgiler verir. “İlm-i Tedbîrül-Medine” başlıklı üçüncü bölüm ise siyaset felsefesi ve devlet yönetimiyle ilgilidir. Sevgi ve dostluk erdemlerinin bu bölümde işleniyor olması, toplum fertlerinin devlet kontrol ve yaptırımına gerek kalmadan mutlu ve birbirleriyle uyumlu yaşamalarının ne derece önemsendiğini gösterir. Sonuç konumundaki Hatime bölümünde Eflatun, Aristoteles, Gucdüvânî ve Mevlana Celaleddin’in vasiyetleri yer almaktadır.

Eser, kendisine takdim edilen Semiz Ali Paşa'nın adına nispetle *Ahlâk-ı Alâî* adını alır. Kınalızâde daha önce tasarladığı, ancak vücudunda getirmek için fırsat bulamadığı ahlâk kitabını Şam'da tasnif ve tertibe koyulur. Tamamladığında eserini takdim edeceği kişi, Vezir Semiz Ali Paşa'dır. Ali Paşa, 1565'te vefatına kadar sürdürdüğü sadrazamlık vazifesi sırasında ilmiye sınıfına yakın durmuştur. Esere başlaması, tesvid ve tebyiz aşamaları iki senede gerçekleşir. Biri, kitabın Giriş kısmında, diğeri son paragrafta yer alan şu iki cümle buna işaret etmektedir: “Her ne kadar *Ahlâk-ı Nâsırî* ve *Ahlâk-ı Celâlî*'de bu konuyla ilgili olarak anlatılan yöntem ve delillerde, daha doğrusu meselelerin kaynaklarında bizim ilk müsveddede anlatmaya niyetlendiğimiz birtakım araştırma noktaları ve incelenecek hususlar varsa da şimdi bıkkınlık elbisesine bürünmüş ve fazla uzatmaya tahammül edemeyen okuyucuların tabiatları almayacağı için bu temize geçirilmiş nüshada onları terk etmeye karar verdik.”¹⁰ ve “Bu kitap müsveddeden temize hicrî 973 yılı sefer ayının 25. günü cuma gündüz dörtte geçirildi.”¹¹ Yani telifine bir yıl önce başlanan eser 21 Eylül 1565'te tamamlanır. Oktay ve Koç, takdimin gerçekleştiğini kabul ettiği hâlde Unan, Semiz Ali Paşa'nın *Ahlâk-ı Alâî* henüz tamamlanmadan üç ay önce 28 Haziran 1565'te vefat etmiş olması sebebiyle kitabın kendisine takdim edilememiş olması gerektiğini ileri sürmektedir.¹²

Kınalızâde bu eserinde kaynak olarak Nasîreddin Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*, Celaleddin Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâlî*, Hüseyin Vaiz Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* ve İmam Gazzâlî'nin *İhyâü Ulûmiddin* adlı eserlerini kullanır. Bilhassa Gazzâlî'nin eserinden geniş ölçüde yararlanır. Eski Yunan filozoflarının görüşlerine yer vermiş olsa da bunları

¹⁰ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, Fecr, 1. Baskı, s. 50.

¹¹ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, Fecr, 1. Baskı, s. 501.

¹² Bkz. Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi*, s. 71; Koç, “Giriş”, *Ahlâk-ı Alâî (İnceleme - Çeviri Yazı - Tıpkıbasım)*, s. 20,21; krs. Unan, Fahri, “Takdim”, *Ahlâk-ı Alâî: Çeviri Yazı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. XXII.

doğrudan değil, adı geçen Müslüman ahlâkçıların kitapları üzerinden alıp kullandığı tahmin edilmektedir. Metninde yer yer seleflerinden ayrıldığı hususlara işaret etmiş olmakla birlikte büyük ölçüde onların ahlâk nazariyelerinden istifade etmiş, kendisi onları yeni bilgi, hikâye ve beytlerle geliştirmiştir. Kendi özgün görüşlerini “Fakir eydürün” veya “Bu fakir eydür ki” diye başlayan paragraflarda ortaya koyar. Tûsî ve Devvânî'nin ifadelerini tercüme etmekle yetinmediğini, özgün görüş ve anlatımlara da yer verdiğini, hatta karşılaştırıldığı gibi takdire şayan bir çaba sergilendiğinin görüleceğini açıkça dile getirmektedir: “Hâce Nasîr ve Fazıl Devvânî'nin hakiki aşk ve Allah sevgisi hakkında yaptığı tarif ve nitelermelere ben de bizzat birçok değerli işaret ve ince ibareler ekleyip nakil ve anlatımlarda bulundum. Onların kitaplarıyla benim telifimi karşılaştıranlar gayret ve zahmetimi fark ederler.”¹³

Bu eserde söz konusu kaynakları örnekler, beytler ve şahsi görüşleriyle geliştiren Kınalızâde, birçok şark kaynağına başvurur. Sa'dî'nin *Bostân* ve *Gülîstân*'ı Kınalızâde'nin ahlâkında en çok iltifat ettiği eserler arasında yer alır. Sa'dî'den sonra eserlerinden en çok yararlandığı diğer şairler Hâfız, Molla Câmî, Nizâmî ve Attar'dır. Eserinde Arap edebiyatından da birçok manzuma yer vermiştir. Bu itibarla *Ahlâk-ı Alâî*, şarkın ortak literatüründen meydana gelmiş eşsiz bir eser olma özelliği taşır. Mustafa Koç, hazırladığı “İnceleme -Çeviri Yazı- Tıpkıbasım”da birçok beyt, mesnevi, kıta ve nazmın kimlere ait olduğunu ve hangi eserlerde yer aldığını büyük bir titizlikle tespit etmiştir. Biz bu zahmetli işe tekrar girişmeyip, ilgilenenleri söz konusu çalışmaya yönlendiriyoruz.

Koç, *Ahlâk-ı Alâî*'nin de içinde bulunduğu İslam klasiklerinin yazım yöntemine ilişkin şu değerli tespit ve analizi yapmaktadır: “Şark ahlâk literatürü daima önceki metinleri sarmalayarak teşekkül etme sistemine sahiptir. Miras sürekli tasfiye edilir, ilavelerle tekmil edilir. Müşterek bir miras telakkisi, bu tür metinlerde müellifler tarafından kaynaklara sürekli atıflar yapmayı lüzumsuz kılar. Müellif, farklı düşündüğü takdirde ayrıldığı noktayı tebarüz ettirir. Bu tür metinler üzerinde yürürken modern referans sistemini aramak beyhudedir ve bu klasik metinlerin geldiği geleneği dikkate almamaktır. Şüphesiz orijinalite, terkipte, ifadede ve ilavededir.”¹⁴

Kınalızâde'nin eserinin referans hiyerarşisinin başında Tûsî'nin (ö. 1274) *Ahlâk-ı Nâsırî*'si gelir. Müellif, plan ve muhteva itibarıyla bu esere büyük ölçüde bağlıdır. Aslında İbn Miskeveyh'in (ö. 1030)

¹³ Kınalızâde, *Ahlâk-Alâî*, Fecr, 1. Baskı, s. 392.

¹⁴ Koç, “Giriş”, *Ahlâk-ı Alâî (İnceleme - Çeviri Yazı - Tıpkıbasım)*, s. 22.

Tehzîbü'l-Ahlâk adlı çalışmasını genişleten ve tadil eden Tûsî'nin takip ettiği usulü aynı şekilde Kınalızâde'de de görürüz. Kınalızâde bütünü metinde sadece iki defa zikrettiği İbn Miskeveyh'i Tûsî'den takip etmiş gibi görünmektedir. Kınalızâde'nin, Sokrat, Eflatun ve Aristoteles gibi Antik Yunan filozoflarının görüşlerini de aynı şekilde *Ahlâk-ı Nâsırî*'den alarak vermiş olduğu söylenebilir. Kaldı ki aynı durum bizzat Tûsî'nin ahlâk kitabı için de geçerlidir. O da kitabındaki bilgilerin çoğunu İbn Miskeveyh, İbn Sînâ ve Fârâbî'nin eserlerinden almıştır. Bu, o dönemlerdeki telif usulüne uygun bir tutumdur.

İslam dünyasının yetiştirdiği büyük ahlâkçılardan bir diğeri olan Celaleddin Devvânî (ö. 1502), Uzun Hasan'ın oğlu Yakub döneminde Fars eyaletinin kadilkudatlığını üstlenmişti. 16. yüzyıl kaynaklarında Osmanlı coğrafyasından ilim tahsili için İbn Arabî'nin düşüncelerini benimsemiş olan Devvânî'ye giden isimlerden bahsedilir. II. Bayezid döneminde Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapan Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi, Devvânî'nin öğrencilerinden biridir. Ayrıca Devvânî'nin II. Bayezid ile mektuplaştığı ve onun iltifat ve hediyelerine mazhar olduğu bilinmektedir.¹⁵

Kınalızâde'nin bir diğer önemli kaynağı Hüseyin Vaiz Kâşifi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî*'sidir. Kınalızâde, Hüseyin Baykara'ya takdim edilen bu eseri diğer ahlâk kitapları kadar ilmî derinlik ve hikemî içerik taşımadığı için tenkit eder, ancak ifadesindeki açıklık ve üslubundaki tatlılık sebebiyle rağbet gördüğünü de kaydeder. Kınalızâde'nin eserinde yer verdiği bazı ibretli hikâyelerin önceki diğer iki kaynağında bulunmadığı hâlde *Ahlâk-ı Muhsinî*'de bulunması bu eserden yararlandığının delili sayılabilir.¹⁶

Gazzâlî'nin *İhyâ'sı*, onun özellikle nefis hastalıklarının tedavisi konusundaki en önemli kaynağıdır. Dilin afetleri bahsini neredeyse büyük ölçüde *İhya*'dan iktibas ettiği ve yeni unsurlarla zenginleştirdiği görülmektedir.¹⁷ Konuları işlerken yer verdiği beytler, naklettiği hikâyeler ve ihtilafli konularda ortaya koyduğu farklı görüşler, iktibasları nasıl zenginleştirdiğini ve yeni bir sentez oluşturduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Bu ana kaynaklar dışında sık sık görüşlerini tercih ettiği bir diğer zümre de sufilerdir. Ulema-yı ahiret, urefa-yı tarikat, meşâyih-i mürşidin şeklinde zikredilen bu zümre, tarikat terbiyesini önemseyen Kına-

¹⁵ Harun Anay, "Devvânî" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 9, İstanbul, 1994, s. 25.

¹⁶ Kovculuk ve gammazlık hakkındaki iki hikâye için bkz. Hüseyin Vaiz Kâşifi, *Ahlâk-ı Muhsinî*, Kâşifi'nin *Ahlâk Kitabı*, Çev. Murat Demirkol (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 496, 498.; krş. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, Fecr 1. Baskı, s. 249, 251.

¹⁷ Bkz. Gazzâlî, *İhyâ Ulûmiddin*, İstanbul, trs., c.3, s. 255-365.

lızâde'nin ahlâkında önemli konumdadır. Birçok ahlâk ilkesinde “ulema-yı şeriat ve meşayih-ı tarikat ittifak etmiştir” kaydını düşer. Tûsî'nin Eflatun'un vasiyetine, Devvânî'nin buna ilaveten Aristoteles'in vasiyetine yer vermesine karşılık Kınalızâde söz konusu iki vasiyete ilave olarak Nakşibendiliğin mühim siması Abdulhâlîk Gucduvânî'nin vasiyetine ve Mevlana'nın birkaç tavsiyesine de yer vermiştir.

Ahlâk-Alâî, biraz önce de belirtildiği gibi, Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî* planı ve onun muhtevası esas alınarak yazılmıştır. Kınalızâde bunu itiraf etmekten çekinmez. Kaynaklarına başvuru oranına göre sık sık atfata bulunması onun ne kadar bilimsel bir yöntem izlediğini göstermektedir. Tûsî, Gazzâlî ve Devvânî onun sırasıyla en çok başvurduğu ahlâk düşünürleridir. Kınalızâde'nin bu tutumu, yine *Ahlâk-ı Nâsırî*'yi esas alarak ahlâk kitabı yazan Muhyî-i Gülşenî'nin *Ahlâk-ı Kiram*'da *Ahlâk-ı Nâsırî*'yi birebir takip etmesine rağmen Tûsî'ye hiç atıfta bulunmamış olmasıyla karşılaştırıldığında ne derece ileri bir akademik üsluba sahip olduğu anlaşılır. Üstelik Kınalızâde'nin kitabı büyük ölçüde yeni bilgiler ve yaklaşımlar taşıdığı için özgünlük payesine sahipken Gülşenî'nin kitabı bazı nesir anlatımları manzum yazma farkı dışında tamamen *Ahlâk-ı Nâsırî*'nin Türkçe çevirisinden ibarettir.

İbn Miskeveyh'in *Tehzîb*'i, Tûsî'nin ahlâk kitabının en önemli malzemesi olmuştur; ama Tûsî pratik felsefenin üç temel disiplini olan ahlâk eğitimi, ev idaresi ve devlet yönetimi ilimlerini hiyerarşik bir plan dâhilinde ve birbiriyle irtibatlandırarak aynı kitap içinde işlemiştir. Söz konusu üç disiplin eskiden beri bilinmesine rağmen onları bir arada irtibatlı olarak işleyerek ilk ahlâk kitabını yazma ayrıcalığı Tûsî'ye aittir. Bundan dolayı Tûsî'nin eseri kendisinden sonrakilere bigâne kalamayacakları bir model olmuştur. Devvânî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî* üzerine yaptığı katkılar ile Kınalızâde'nin kendi seleflerinin eserleri üzerine yaptığı katkılar karşılaştırıldığında *Ahlâk-ı Alâî* yazarının kesinlikle daha büyük bir katkıda bulunduğu söylenebilir. Gülşenî'nin bazı bilgileri manzum ifade etme dışında hiçbir katkısı yoktur. Hüseyin Vaiz Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî*'si, Kınalızâde'nin belirttiği gibi “yazım üslubu her ne kadar öncekiler gibi felsefî araştırma ve ilmî tetkiklere dayanmıyorsa da terkinin açık, manalarının anlaşılır ve ibarelerinin kolay olması sebebiyle halkın gönlünde taht kurmuş ve öncekilerden daha çok meşhur olmuştur;” fakat hikemî derinlikten ve felsefî üsluptan yoksundur. Zaten tarzı da diğerlerine uymaz. Orada yapılan sadece adalet, iffet, cömertlik, ibadet, şükür ve sabır gibi 40 ahlâkî erdemın kısa tanım, açıklama ve beyt ve hikâyelerle arz edilmesinden ibarettir. Ama bu eser ahlâkî erdemleri kolayca öğretme ve kişilerin etkili bir şekilde eğitimine yardımcı olma amacı taşımaktadır.

Kınalızâde, tevarüs ettiği ahlâk felsefesi müktesebatını hem metin olarak zenginleştirmiş, hem felsefi olmanın yanında dinî bir ruh katmış hem de yeni yaklaşımlar getirmiştir. Kız çocuklarının okutulmasını savunması, metnin yeme içme adabı kısmında içki içme bahsine yer vermemesi, züht hayatını belli sınırlar içinde meşru görmesi ve felsefi yöntemle işlenen konuları dinî naslarla pekiştirmesi onun Tûsî'den ayrıldığı hususlardan birkaç tanesi olarak zikredilebilir. Ne Tûsî'de ne de Devvâni'de gördüğümüz bir ilgiyle bitkisel nefsin görevlerini genişçe açıkladığına, bilgi türleri ve kader meselesine derinlemesine daldığına şahit olmaktayız. *Ahlâk-ı Nâsırî*'deki çok felsefi ve özlü anlatım, *Ahlâk-ı Celâlî*'de tasavvufi ve işraki motiflerle süslenmiş ve daha cazip hâle getirilmişken *Ahlâk-ı Alâî*'de çok ağır, edebî ve şaşıklı bir dille malzeme de genişletilerek işlenmiştir. Kınalızâde, bazen edebî değerinin uyandırdığı hayranlık ve verdiği haz bilgi değerinin sağladığı faydayı gölgeleyecek kadar yüksek nitelikli cümleler kurmuştur. Bu eser, edebiyatçılar tarafından yüksek seviyeli bir nesir klasiği olarak okutulmayı hak edecek derecede değerli bir edebî üründür.

Koç, *Ahlâk-ı Alâî*'nin dil özelliklerini şöyle açıklamaktadır: “*Ahlâk-ı Alâî*'nin dili ağırdır. Bu ağırlık, metnin bir imparatorluk eseri olma niteliğinden ileri gelir. Osmanlı ahlâk literatürü içinde yüksek dil seviyesine ulaşan bu eser, üslup ve dil kategorilerini süslü, ağır gibi sifatlara bölerek mütalaa etmek ve kıymetlendirmek zaviyesinden görülemez. Kınalızâde referans bir metin hazırlar, ana bir metin vücuda getirir. Ana metinlerin ara kavramları ifadede dilin geniş imkânlarına ve söz varlığına dayanması zaruridir. Yazıldığı tarihten itibaren sarsılmaz bir itimat uyandıran bu Osmanlı klasiği, en çok okunan ahlâk kitabı olarak kıymeti takdir edilmiş, asli fonksiyonunu icra etmiştir.”¹⁸

Âşık Çelebi, Kınalızâde'nin ilmî dehasını şöyle tasvir etmektedir: “Zü-fünündür ki her fende mütefferid dinilse revâdur ki güyâ ol fenne nisbet yek-fendür ve her güne ilmde alem olub ilmi ayn itdüğü beyne'l-a'yân mu'ayyen ü mu'âyendür.”¹⁹ Kınalızâde'nin oğlu Hasan Çelebi, eser hakkında bilgi verirken, *Ahlâk-ı Alâî*'nin yazılmasıyla *Ahlâk-ı Nâsırî*, *Ahlâk-ı Muhsinî* ve *Ahlâk-ı Celâlî* gibi ahlâk kitaplarının mensuh duruma düştüklerini ileri sürerek süslü ifadelerle över.²⁰ Kınalızâde'yi Türk ahlâkçılarının birincisi olarak takdim eden Mehmet Ali Aynî bu iddiasını şöyle temellendirir: “Bu hususta hiçbir

¹⁸ Koç, “Giriş”, *Ahlâk-ı Alâî (İnceleme - Çeviri Yazı - Tıpkıbasım)*, s. 23.

¹⁹ Koç, “Giriş”, *Ahlâk-ı Alâî (İnceleme - Çeviri Yazı - Tıpkıbasım)*, s. 23.

²⁰ Bkz. Unan, Fahri, “Takdim”, *Ahlâk-ı Alâî: Çeviri Yazı*, s. XXXII.

veçhile yanılmadığımı zannediyorum. Çünkü onun vefatından bu güne kadar dört yüz seneye yakın bir zaman geçtiği hâlde Çelebi'nin *Ahlâk-ı Alâî*'si derecesinde kuvvetli bir ahlâk kitabı yazılmış olduğunu biliyorum.”²¹

Kınalızâde'nin eserini ayrıcalıklı kılan en önemli unsur, hakikat arayışı içerisindeki hiçbir entelektüel kesimi dışlamadan hepsinin literatür ve birikiminden faydalanmış olmasıdır. Bu özellik onun eserinin meşruiyetini de güçlendirmiş ve her kesim tarafından makbul ve muteber görülmesini sağlamıştır. Kendisi temelde şeriat ilimlerini tahsil etmiş ve özellikle fıkıh ilmindeki ihtisası ve kadılık görevi dolayısıyla ulema zümresine mensup iken filozofların ahlâk felsefesi geleneğini örnek alarak ve onlara sıkça atıf yaparak felsefeyi, sufilerden yaptığı nakil ve hayat hikâyelerinden verdiği örneklerle tasavvufu, nadiren de olsa kelim bahislerine girmesi, Tüsi'nin *Tecrid* kitabına ve Saadeddin Taftazânî'nin *Şerh-i Mekâsîd*'ine atıfta bulunmasıyla kelamı ve kitabın neredeyse her sayfasında bolca beyt ve mesneviye yer vermesiyle şiiri meşru görmüş ve tasvip etmiştir. Onun özellikle siyaset felsefesi konularını işlerken tarih kaynaklarından ne kadar çok yararlandığı açıkça görülmektedir. Bu tavrıyla Kınalızâde, Osmanlı devletinin 16. yüzyıldan sonra gittikçe zayıflamaya yüz tutan kapsamlı hakikat arayışı ve ilmi perspektifin çok güçlü bir temsilcisi olduğunu göstermektedir.

Eserin meziyetlerini anlatmak ve onu ahlâk felsefesi literatürü içindeki konumu açısından değerlendirmek bu takdim yazısını aşacağından daha geniş bilgi için Ayşe Sıdika Oktay'ın *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî* adlı kitabına, tarafımızdan yazılan *Nasîreddin Tüsi'nin Ahlâk Felsefesine Etkisi* adlı kitaba, Mustafa Koç'un çeviri yazı ve tıpkıbasıma hazırladığı *Ahlâk-ı Alâî* kitabının “Giriş”ine ve yine Fahri Unan'ın çeviri yazısını hazırladığı *Ahlâk-ı Alâî* kitabının “Takdim”ine bakılabilir.²²

Bütün bu övgüye layık güzelliklere rağmen *Ahlâk-ı Alâî*'de şimdilik net izah edemediğimiz bir kusur göze çarpmaktadır. Müellifimiz kitabı selefleri gibi Ahlâk İlmi, Ev İdaresi ve Devlet Yönetimi şeklinde üç ana bölüme ayırarak işlemiştir. Fakat her ne hikmetse Ev İdaresi bahsini köle seçiminde yardımcı olmak için yapılmış ırk tanıtım ve tasvirleri ile bitirmesi gerekirken aslında devlet yönetimi bölümünün ilk dört faslı olan “İnsanın Sosyallik İhtiyacı”, “Sevgi”, “Devlet Siyaseti” ve “Hükümdarın Siyaseti ve Hükümdarların Adabı”

²¹ Mehmet Ali Aynî, *Türk Ahlâkçıları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 80-81.

²² Bkz. Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi*, s. 37-97; Murat Demirkol, *Nasîreddin Tüsi'nin Ahlâk Felsefesine Etkisi*, Fecr Yayınları, Ankara, 2011, s. 62-73; Koç, “Giriş”, s. 15-35; Unan, “Takdim”, s. XIX-XXXII.

konularını ev yönetimi bölümünün bittiği yerden sanki bu bölümün devamı imiş gibi 6., 7., 8. bap şeklinde sıralamıştır. 8. babın işlenişi daha bitmemişken “Tedbirü’l-Medine İlmî” Kitabı diyerek üçüncü ana bölümün başlığını atmış, 8. baptan kalan eksikliği burada tamamlamış, Tûsî ve Devvânî’nin kitaplarında da aynı başlık ve muhteva ile yer alan alt bölümleri devamında işlemiştir. Bu son kısımda başlıkların da düzenli atılmaması ve numaralandırılmaması, kitap yazımının bu son evresinde yazarın dikkatini dağıtan veya motivasyonunu düşüren tuhaf durumların yaşanmış olacağı kuşkusunu uyandırmaktadır. Kınalızâde’nin ev idaresi ve devlet yönetimini en dar toplumdaki en geniş topluma doğru genişleyen halkalar şeklinde değerlendirerek tek bölüm altında işleme gibi bir karar değişikliği yaşamış olması, fakat zamanın yeterince odaklanmasına izin vermemesi üzerine bundan vazgeçip eski planı alelacele uygulamış olması muhtemeldir. Yoksa kitabın ilk dörtte üçünde çok titiz ve ince çalışan bir müellifin sonlarda bu dağınıklığı gönül rahatlığıyla göstereceği düşünülemez. Nüshalarda “Tedbir-i Menzil” bölümünün 8. babının orada bitmeyip “Tedbirü’l-Medine” başlıklı üçüncü bölüme taşması ve orada yazılan onlarca sayfa ile tamamlanması bu garipliği gösteren en bariz örnektir. Yazar belki de eseri bir an önce bitirip Semiz Ali Paşa’ya ithaf etmek istediği için bu bölüm ve başlık kusuru baş göstermiştir. Devrin gelişmeleri iyi incelendiğinde bu durum açıklığa kavuşturulabilir. Biz sadeleştirmemizde okuyucunun konuları iç bütünlükleri içinde okuyup anlamalarını kolaylaştırmak için bir tasarrufta bulduk ve “Devlet Yönetimi” bölüm başlığını olması gereken yere aldık; “Ev İdaresi” bölümünün sonuna kazara yerleştirdiğini tahmin ettiğimiz bu üç babı, daha doğrusu Tûsî’nin planına göre dört faslı oradan alıp “Devlet Yönetimi” başlıklı üçüncü bölümün ilk dört maddesi olarak yerleştirdik. Alt başlık adlandırmasındaki karışıklığı gidermek için bu son bölümdeki alt başlıkları bap olarak değil fasıl olarak sıraladık.

Kınalızâde, kitap bölüm ve başlıklarını adlandırmada dibâce, mukaddime, kitab, bahs, bab, emr, makam ve fasıl tabirlerini kullanmıştır. Biz “Dibâce”yi Ön Söz; “Mukaddime”yi Giriş; ana bölümleri birbirinden ayıran “Kitab”ı Bölüm ile karşıladık. Fakat girişin alt başlıkları “bahis”; birinci ve ikinci bölümlerin alt başlıkları bap; üçüncü bölümün alt başlıkları fasıl olarak korunmuştur. Üçüncü bölümün alt başlıkları, ikinci bölümde kalmış olan bir baptaki alt başlıkların fasıl şeklinde verilmesi dikkate alınarak ve son bölümde numaralı bir bap sıralaması yapılmaması sebebiyle tümünden fasıl olarak adlandırılmıştır.

Ahlâk-ı Alâî’yi, Mustafa Koç tarafından hazırlanıp tıpkıbasımla birlikte basılan çeviri yazı; Fahri Unan tarafından hazırlanarak bası-

lan çeviri yazı ve Bulak matbaasında basılan kitabın her üçünü birlikte göz önünde bulundurup okuyarak ve ihtilaf hâlinde bağlama en uygun kelimeyi tercih ederek sadeleştirdik.²³

Arapça ve Farsça manzumların Türkçe tercümeleri dipnotta verilmiştir. Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olan manzumlar metin içinde sadeleştirilmeden olduğu gibi verilmiştir. Şiir ve beytlerin kime ait ve hangi kitapta yer aldığı kısmen belirtilmiştir. Koç, bu manzumların sahiplerini ve yer aldıkları kitapları büyük ölçüde tespit etmiş olup ilgilenenlerin onun hazırladığı çeviri yazı kitaba başvurmalarını öneririz. Ayetlerin ait olduğu sureler ve ayet numaraları tamamen, hadislerin yer aldığı hadis kitapları ise tespit edilebildiği ölçüde kısmen belirtilmiştir.

Kitapta bazı kavram ve fikirler dipnotta tarafımızdan açıklanmıştır. Sadeleştirmede, yaşayan Türkçeyi ve ilim dilinde genel kabul görmüş kelimeleri kullanmayı tercih ettik. Kitapta sıkça geçen fazilet yerine erdem, rezilet yerine erdemsizlik, kemal yerine yetkinlik, saadet yerine mutluluk, şekavet yerine mutsuzluk, ilim yerine bilgi, hikmet yerine felsefe, amel yerine iş, nazari yerine teorik, amelî yerine pratik, şehvet yerine arzu, gazap yerine öfke, şecaat yerine yiğitlik kelimelerini kullandık. Özellikle Osmanlıca şiirlerde geçen Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarını vermek ve metinde kullanılan bazı teknik terimlerin anlaşılmasına yardımcı olmak için kitabın sonuna küçük bir sözlük ekledik.

Eserin yayına hazırlanmasındaki katkılarından dolayı kıymetli hocalarım Prof. Dr. Mehmet Akkuş'a ve Doç. Dr. Ayşe Sıdika Oktay'a, kitabı titizlikle tashih eden Sayın Rufi Tiryaki'ye ve eseri dikkatle gözden geçirerek en güzel şekilde basılmasını sağlayan Fecr Yayınevi Editörü Sayın Hüseyin Nazlıaydın'a çok teşekkür ederim. Ortaya koydukları kıymetli çeviri yazı, şiir tercümeleri ve incelemelerle bu sadeleştirme çalışmasına dolaylı katkıda bulunan Prof. Dr. Mustafa Koç ve Prof. Dr. Fahri Unan'a da teşekkürü bir borç bilirim.

Prof. Dr. Murat DEMİRKOL
14 Nisan 2019, Ankara

²³ Bu üç baskının künye, baskı yeri ve tarihleri sırasıyla şöyledir: Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî (İnceleme - Çeviri Yazı - Tıpkıbasım)*, Hazırlayan: Mustafa Koç, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2014. Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî (İnceleme - Çeviri Yazı)*, Hazırlayan: Fahri Unan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014. Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, Bulak Matbaası, Mısır, h. 1248.

ÖN SÖZ

Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla

Bütün insanların günler ve aylar boyu bir araya gelerek çabalar da eda edemeyecekleri kadar çok hamt, sena, şükür ve övgü ancak insan vücudunu “*Biz insanı en güzel biçimde yarattık.*”¹ ayetinde belirtildiği şekilde yaratarak şereflendiren; onun istidadını “*Biz onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.*”² ayetinde ifade edildiği gibi eğiterek süsleyen; sınırsız kudret ve yüce hikmetiyle onun latif ruhunu maddi bedeniyle birleştiren; onu yaratma ve emir âleminde emanet yükünü taşıyabilecek bir kabiliyet ile mümtaz kılan ve kullarına nimet bahşeden Cenab-ı Hakk'a mahsustur (Beyt):

Âsmân bâr-ı emânet netuvânîst keşid
Kur'a-i kâr be nâm-i men dîvâne zedend³

İnsan bünyesi, hem soyut hem maddi bir boyut taşıması, hem baki bir cevher hem de fani bir unsur ihtiva etmesi itibarıyla harika bir tılsım ve kapsamlı bir berzah hâline gelmiştir (Mesnevi):

Hired cânever beh zi-merdüm nedîd
Ki merdüm tevâned be-Yezdân resîd
Çenân dâñ ki cân behterîn gevher est
Ne zîn âlem ez-âlem-i diğêr est
Ten-i û-râ bekerdâr câme est râst
Eger befkened ver bepûşed revâst
Be-cân bîn gerâmî ten-i hîştên
Çû câme ki bâşed gerâmî be-ten⁴

¹ Tin, 95/4.

² İsrâ, 17/70.

³ Gök emanet yükünü çekemedi
İşin kurası ben mecnuna çıktı

⁴ Akıl insandan iyi canlı tanımadı
Çünkü insan Allah'a erişebilir
Canın en iyi cevher olduğunu bil
Bu dünyadan değil öte dünyadan
Beden ona uygun bir giysidir
Giyse de yakışır ona çıkarsa da
Kendi bedenini canla değerli bil
Zira giysi bedenle değer bulur

Şüphesiz insanlar, ruh ve bedeninde değişik şekillerde bir araya gelip düzenlenmesiyle yaratılmış; böylece kabiliyet ve huylarında ciddi farklılıklar ve sayısız çelişkiler ortaya çıkmıştır.

Ol hakîm-i ezel ki sun'undan
Zâhir oldu tılaşm-ı nev-'i beşer

Muhtelif etti kâbiliyyâtın
Ba'z mâyil be-hayr u ba'z be-şer

Ne mutlu ki hikmetli, kudretli ve bilgili yaratıcı “Allah’ın ahlâkıyla donanınız.”⁵ emrine uyanları ve “Bana en yakın olanınız, ahlâkı en iyi olanınızdır.”⁶ derecesine ulaşanları dünya hayatında erdem ve yetkinlik ile süsledi ve ahiret yurdunda onların arı duru kimselerle aynı safta toplanmalarını kararlaştırdı (Şiir):

Teemmel fi'l-letî kulnâ
Tecedü fihâ celâle'l-llâh

Fe ni'me'r-rabbu ve'l-mevlâ
Teâle'l-lâh teâle'l-lâh⁷

Rehberimiz olan son peygambere selam ve salât olsun! Allah, varlık dairesini kemale erdirmek ve güzel ahlâkı tamamlamak için onu risaletle görevlendirdi ve onun güzel vasıflarını övmek için “Şüphesiz sen büyük bir ahlâka sahipsin.”⁸ ayetini indirdi (Nazm):

Muhammed ki cân verdi nutk-ı Mesih'e
Çün etti kudûm-i şerîfin beşâret

Göz ü kaşına sâd u nûn remz ü imâ
Ham-ı zülfüne nakş-ı hâ mim işâret

Yahki şemâilehû fi tîbihî zehran
Yenûhu ke'r-ravdı memtûrun ve meşmûl

Etâ bi milleti İbrâhîme vâlidihî
Zâtun 'alâ kerami'l-ahlâkı mecbûl

Ve mâ cudrânu ebâun lehû guraran
Ve sâre min ba'du fihim gurratû'l-gurari⁹

⁵ Celaleddin Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, İstanbul, 1996, 1/217, no: 362.

⁶ Buhârî, *Câmiu's-Sahih (es-Sahih)*, Beyrut, 2011, 3/1305, no: 3366.

⁷ Sözlerimiz hakkında düşünürsen
Sen Allah'ın celalini bulursun

O ne güzel Rab ve ne güzel Mevla
Allah yüce evet Allah yücedir

⁸ Kalem, 68/4.

⁹ Şemâyili güzelliğiyle bir çiçeği andırır
Yayılmış ve çevreli bir bahçe gibi kokar

“Onun sonu misktir; yarışanlar bunun için yarışınlar.”¹⁰ ayetinde işaret edildiği gibi, Yüce Allah, onun Ehlibeyt ve Ashabının ruhlarını rızasıyla şereflendirsin ve onlara güzelce uyan Tabiinin kabirlerinde mağfiret bulutu sayesinde rıza çimeni bitsin.

Ebr-i rıdvân ki be pâyân neresed bârâneş
Bâd ber-ravza ki itret ü ber yârâneş¹¹

Hilafetin Hamisi ve Saadetli Padişaha Övgü

Yüce Allah saltanatını daim kılsın ve ihsanını âlemlere yaysın!

Kitabın başlangıcı, cömert hükümdar olan Allah’a sonsuz hamt parıltıları ile müşerref oldu ve hitap Resul-i Ekrem’e ait vasıfların zikriyle uzadı. Bundan sonra gayb âleminin bu yeni konuğunun başı İslam padişahının övgü tacıyla yükselmeye ve gerçek dünyanın bu yeni yolcusunun tacı dinin hamisi ve mahlûkatın efendisi ile süslenmeye layıktır (Beyt):

Çün ney-i hâme şud enguş- numây
Be-nevâ-sâz-i tevhîd-i Hüdây

Dil-guşâ zemzeme-i diğeri sâht
Perde-i na’t-ı peyember perdâht

Be-çû in zemzeme kûtah kuned
Ki senâ-gusteriy-i şâh kuned¹²

Zira akıl sahipleri ve nakil erbabı, din ve devletin daima ikiz kardeş ve sultan kılıçlarının himayesinde olmayan şeriat ve dinin emniyetsiz olduğu konusunda görüş birliği içindedirler. Şeriat bahçesi eğer dini himaye eden sultanın kılıç ırmağı ve ok yağmuru ile taze kalmazsa din düşmanlarının felaket ateşi ve kâfir hücumlarının sam yeli yüzünden yapraksız ve cıvılsız kalmaya mahkûmdur. Saadetli padişahın devlet sarayından adalet ve siyaset güneşi

Atası İbrahim’in dinini getirdi
Güzel ahlâklı yaratılmış bir zat

Duvarların yüksekliği onu korkutmaz
O artık öndekilerin en önündedir

¹⁰ Mutaffifin, 83/26.

¹¹ Sonsuz yağmur yüklü rıza bulutu
Aile ve ashabının bahçesine insin

¹² Kamış kalem oldu işaret parmağı
Allah’ın birliğini göstermek için

Bir başka terennüm açtı gönülleri
Süsledi nebiye övgü perdesini

Padişahı daha çok övmek için
Kısa tuttu bu terennümleri

parlamaz ve amber kokulu muhafaza meltemi esmezse din bahçesinde arif gönüllerinin gülü tomurcuklanmaz (Mesnevi):

Be-dân ey hıredmend-i bâ-âferin

Birâder buved pâdişâhî vu dîn

Ne bî-taht-ı şâhî buved dîn be-pây

Ne bî-dîn buved pâdişâhî be-cây

Ne ez-pâdşâ bî-niyâzest dîn

Ne bî-dîn buved şâh-râ âferin¹³

Hikmet haberlerinde şöyle anlatılır: Din temel, kral bekçidir. Temeli olmayan bina yıkılır, bekçisi olmayan şey kaybolur.

Din esas-ı rızây-ı Yezdândır

Melik ona hâris-ü nighbândır

Şol ki bî-hâris ola zâyî olur

Ol ki yoktur esâsı vîrândır

Geçici dünya saltanatının zevale yüz tutmuş bir gölge olduğunu bilen ve fani krallığa baki saltanatı eklemiş olan din hamisi saadetli padişahların güzel huyları, iyi davranışları ve övgüye layık âdetleri vardır. Onlar gayret kemerini can beline bağlamayı, din şehrine bakan sapıklık kapısını kapatmayı, İslam ülkelerini korumayı, alçak dinsizlerin ülkelerini fethetmeyi, fesatçıların kökünü kazıyıp hâkimiyet kurmayı, asileri ortadan kaldırmayı, ibadet ve ilimle meşgul olanların itibarını yükseltmeyi ve zalimlerin zulmüne son vermeyi şiar edinmişlerdir. Bu fani dünyada iyi nam ve güzel hatıralar bırakır; fethetmiş ruhları ebedi hayatta “*Rableri onları katından bir rahmet ve hoşnutluk ile müjdeler.*”¹⁴ ayetindeki muştuya mazhar olur.

Yüce Allah’a şükürler olsun ki bu yüksek faziletler ve üstün vasıflar, dinin hamisi, dünya padişahlarının efendisi, beylerin sultanı, sevinç âleminin kralı, halkı eğitme ve dünya kurma diyarının mutlusunu, şahlık sandığının eşsiz mücevheri, cihanı aydınlatan yıldız, dünyayı koruyan burç, ol emriyle olan âlemin hülasası, varlık deryasının incisi, imkân âleminin cevheri, dinin yüzüne bulaşmış

¹³ Ey itibarlı akıl sahibi bil
Din ve padişahlık ikiz kardeştir
Ne şahlık tahtı olmadan din durur
Ne din olmadan padişahlık kalır
Ne din için padişahlık gereksiz
Ne de şaha dinsiz âferin vardır

¹⁴ Tevbe, 9/21.

küfür kirlerini silen, kulları saldırganların elinden kurtaran, iki doğunun ve iki batının hükümdarı, garpta ve şarkta Yüce Allah'ın gölgesi, kutlu harameynin hizmetkârı, asker ve tebaanın boynuna kerem kolyeleri takan, insanlara eşsiz nimetler sunan, dini ve dünyayı güçlendiren, İslam'ın ve Müslümanların yardımcısı, Osmanlı sultanlarının, hatta genel olarak bütün sultanların özü, Arap, Acem, Rum, Şam ve Irak'ın sultanı, Sultan Bayezid Han'ın oğlu Sultan Selim Şah Han'ın oğlu olan mutlu hükümdar Sultan Süleyman Han Hazretlerinin mübarek zatına mahsustur. Yüce Allah ona hizmet edip dost olanlara mülk versin, vefasızlık ve ihanet edenleri helak etsin! (Mesnevi):

Şeh-i ma'delet-perver ü dîn-penâh
Melek-destgâh u felek-bârgâh

Medâru'l-me'âlî melâzû'l-ümem
Veliyyü'l-eyâdî müfizu'n-ni'am¹⁵

Zihî saye-i Hak ki halk-ı zemin
Anın sâyesinde zemandan emîn

Yağar feyz-i keffiyle bârân-ı cûd
Olur taze ondan riyâz-ı vücûd

Ser-i tîği ki küfre seddir hadîd
Onun vasfıdır fîhi be'sün şedîd

Ne mutlu ki dünyanın dörtte birini oluşturan meskûn bölgede, Osmanlı ülkesinde şimdi İslam bayrağını yükselten ve Hz. Peygamber'in şeriatını yayan, dinin hamisi adil padişahdır. Devlet, saltanat, kutlu soy ve hanedanın kıyamete kadar devam edeceği, "Batılı bir topluluk kıyamet kopuncaya kadar hakka yardım etmeye devam edecektir."¹⁶ hadis-i şerifi ile müjdelenmiştir (Mısra):

Devlet der-în ser-i û kuşâyiş der-în derest¹⁷

Her biri güçlü sultan olan büyük ataların tehlikelere göğüs gererek, sefer meşakkatlerine katlanarak, kâfirlerden şehirler alıp din dairesini genişleterek, en hayırlı peygamberin ümmetini çoğaltarak, din ve devlet bayrağını yükselterek, saltanat ve şeriat düşmanlarını

¹⁵ Adaletli ve dinin hamisi şah
Melek makamlı ve felek divanlı

Ümmetlerin sığındığı yüce zat
Nimetler veren ve kudret sahibi

¹⁶ Müslim, *Sahih-i Müslim (es-Sahih)*, Kahire, 1956, İmaret, 177.

¹⁷ Devlet onun başında fetih onun kapısında

alçaltarak gösterdikleri üstün gayret ve övgüye layık kahramanlıklar dünya tarihinin abidevi kitabeleridir (Beyt):

Bîdu'l-vucûhi kerîmetun ahsâbuhum
Şemmu'l-unûfi mine't-turâzi'l-evvel¹⁸

Ama Allah'a hamt olsun ki son kutlu saltanat döneminde ulu İslam padişahı peş peşe birçok kale ve şehri fethetmiş, mülhitleri yerlerinden çıkarıp ülkelerini zaptetmiş, din dairesini genişletmiş ve saltanat düzeninin saygınlığını artırmıştır. Bunun en güzel örneği şu gönül açıcı beytlerdir:

Ve mâ cidrânu ebâun lehû gurâran
Ve sâre min ba'dü fihim gurratü'l-gurar
Çenân bûd pederi ke'ş çenîn bûd ferzend
Çenân bûd guherî ke'ş çenân bûd ma'din
Ez-tîğ-ı û be-cây-i sâlib u kelîsiyâ
Der-dâr-ı küfr mescid u mihrâb u minberest
Âncâ ki bûd sayah-i nâkûs-ı kâfirân
İmrûz bang u na'ra-i Allâhu ekberest¹⁹

Bu yüksek erdem ve maharet Osmanlı sultanlarının devlet silsilesine mahsustur. Allah onları kıyamete kadar desteklesin. Her padişah, ülke sınırlarını genişletmede babasını geride bırakmıştır. Önceki padişaha nasip olmayan birçok zafer sonraki padişaha müyesser olmuştur. Mesela, Muhammedî dinin sultanı, Ahmedî şeriatın burhanı, din makamının mimarı, mücahit gazilerin komutanı, başkentlerin fatihi Sultan Murat oğlu Sultan Mehmet -Allah burhanını aydınlatsın ve mahşer günü sevabını artırsın- gayretiyle övülen babası Sultan Murat Gazi'ye, hatta bütün eski hükümdarlara fetih yolu kapalı ve krallara hasret konusu olan, surları erişilmez derecede yüksek olan, hendek derinliği yerin merkezine varan, devrinde ihtişam ve sağlamlığıyla eşsiz bir yer olan Kostantiniyye şehrini saltanatının başlangıcında, ilk seferinde fethedip ülkesinin başkenti, hilafetin merke-

¹⁸ Ak yüzlüler yüksek derecelidir
Burunları çok iyi koku alır

¹⁹ Onların seçkin ataları vardır
Sonra içlerinden en seçkini çıktı

Böyle babanın böyle oğlu olur
Böyle ocaktan böyle cevher çıkar

Kılıcı sayesinde hac ve kilise yerine mescit
Mihrap ve minber vardır küfür yurdunda

Kâfirlerin çan sesinin olduğu yerde
Bugün Allah ekber sesi yankılanır

zi, adalet güneşinin doğduğu ufuk, cömertlik ve merhamet melteminin estiği yön hâline getirdi. Büyük beyler, faziletli âlimler, değişik topluluklar, Arap, Türk ve Acem kabileleri orada toplandılar; medrese ve zaviyelerinde ilim ve amel ışıkları parıldadı; dolayısıyla burası İslam'ın kubbesi ve saltanatın payitahtı oldu. Hatta ünlü arif Mevlana Nureddin Abdurrahman Câmî, ta Horasan'dan merhum Hüdavendigâr'a manzum bir mektup göndererek bu manaya işaret etmiştir (Beyt):

Ma'din-i kufr u mahtid-i asnâm
Şud zi-cehd-i tû kubbetu'l-İslâm²⁰

Bununla birlikte saltanat döneminin sonlarına doğru yedi gök gibi yüksek ve dayanıklı olan Belgrat kalesi zat-ı şahaneleri tarafından fethedilmek istendi, ama seferin doğduğu yerden fetih hilali görünmedi ve kalenin ufkundaki küfür karanlığı son bulmadı. Felek mertebeli Hüdavendigâr bir tür kırgınlıkla geri döndü. Saltanat tahtı Hazret-i Padişahımızın mübarek ayağıyla iftihar edince seherin ilk ışıklarıyla Hümayun'un sefer başlangıcında Belgrat kalesi bütün kolları, kanatları ve taraflarıyla uzun ömürlü devletin kullanımına boyun eğdi. Hâl ve söz diliyle, güzel fal yoluyla duruma uygun olarak şu beyti söyledi (Beyt):

Bâş tâ subh-ı devletet be-meded
K'în henüz ez-netâyic-i seherest²¹

Düşmanları mağlup eden muzaffer hükümdar için yapılacak övgü binası devrin sıkıntı zemininin zirvesine ip atamayacağı kadar yüksek olunca, bu, devletin uzun ömürlü olması için dua etmeye; dünya halkını ikbale ulaştıracak, insanları emellerine kavuşturacak, şeriat sarayını imar edecek, İslam'ı ve Müslümanları gözetecek olan padişahın makam, izzet ve ihtişamının devamı için Allah'ın dergâhında yalvarmaya ve mutlak hükümdarın önünde secdeye kapanmaya değer.

Ez-ser-i sıdk sehergâh munâcât kunîm
Arz-ı hâcet be-der-i kâdî-yi hâcât kunîm²²

Ey muhtaç olmayan, kullarına şefkat gösteren ve çare bulan Allah'ım! Her ne kadar gayret gemimiz kusur deryasında kaybolmuş,

²⁰ Kûfûr madeni ve putlar ocağı
Gayretinle İslam kubbesi oldu

²¹ Devletin sabahı yüz göstereceğin
Seher daha yeni bitmektedir

²² Seher vakti samimiyetle münacat ediyorum
İhtiyaç giderenin kapısında arz-ı hâl ediyorum

emel hızımız hayâ çölünde kesilmiş olsa da yüz binlerce şükür ve senalar olsun ki inayet Hızır'ı ve başarı İlyas'ının gelişi “*Bana dua edin ki duanıza karşılık vereyim.*”²³ müjdesini vermektedir (Nazm):

Hüdayâ, kâfın ve nûnun hakkîçün
Sıfat-ı zat-ı bîçünun hakkîçün
O rahmet hakkı kim geçti gazabdan
O nur için ki ser verdi Arabdan
Ki taht-ı saltanatta şâh-ı dîndâr
Hoş olsun rûz u mâh u sâl-i bisyâr
Şümâr-ı ömrü erişdikte sâda
Geçip sâdı ola sâddan ziyâde
Nedir sâd u elif ey Hayy-i zü'l-men
Geçir ömrünü sâd-ı bî eliften
Erişdirdin çü mülkûn kûh-i Kâfa
Şümâr-ı ömrün er gör kâf u kâfa
Bekâ bârı değil dehrin çü kârı
Saâdet ola hatm-i kâr ve bârı
Bu âlemde ser-i taht-ı hilâfet
O âlemde Hüdâdan rahm u re'fet
Cihânda dâyim et hayr ile nâmın
Emin olsun belâdan diyen âmin

Hilafet Ağacına Cömertlik ve Şefkat Meyvesini Bitiştir- mek: Sultana Duadan Şehinşahın Övgüsüne Geçiş

Duâ et şâha kim sâhib-i zemândır
Duâ-yı şâhzâde tev'emândır
Cihânın bahtı ve bahtın cihânı
Sezâ-yı efser ü tâc-ı kiyâmı
Şehinşeh Şeh Selim ol kân-ı re'fet
Veliyy-i ahd-i menşûr-i hilâfet
Münevver tal'atından rûy-i devlet
Vücûdundan kavî bâzû-yi devlet
Dıraht-ı mîvedâr-ı bağ-ı şâhî
Cihânın mesnedi dehrin penâhı

²³ Mûmin, 40/60.

Zülâl-i tîği kim âyîne-sândır
 Arûs-ı feth ana sûret-resândır
 Kefinden şerm edip yem nitekim def
 Hayâsından vurur ruhsârına kef
 O kefden kem kerem-i feyzinde yemdir
 Nem-i cüz'isi deryâ-yı keremdir
 Hayâ şol denlidir yem sûretinde
 Ki eyler kendiyi nem sûretinde
 Cihân durdukça var olsun hemîşe
 Saâdet ona yâr olsun hemîşe
 Pür olsun câmı devlet bâdesinden
 Münevver dîdesi şehzâdesinden
 Dehân u çeşm-i mülkûn nûr u dâdı
 Cihânın matlabı dehrin murâdı
 Ebced sâyesinde ömr-i sermed
 Nasib olsun 'alâ a'dâd-i ebced
 Hüdâyâ eyle şâh u şehriyâre
 Şümâr-ı ömrünü ömr-i dü-bâre

Duacıyı Kitap Yazmaya Sevk Eden Sebep ve Saadetli Efendinin Bazı Huyuları

Dünyanın seçkin ve itibarlı hikmet öğrencileri, pratik felsefeyi oluşturan ahlâk ilmi, ev idaresi ve devlet yönetiminin insan nefesine başarı ve mutluluk kazandırdığını, kutsallık ve temizlik sağladığını bilirler. Hiçbir insan bu ilimlerin inceliklerini öğrenmeden ve onların hakikat zirvesine çıkmadan gerçek yetkinliklere sahip olamaz, mutluluğa erişemez ve kesin bilgiyi elde edemez.

İleri gelen filozoflar ve büyük âlimler söz konusu ilim dalında değerli kitaplar telif etmek ve güzel eserler yazmak suretiyle gece gündüz sayfalarını latifelerle bezediler. Özellikle felsefe revakının yıkılışından sonra yeniden temelini atmış, fazıllara rehberlik etmek için kelamcılarının kelamını eleştirmiş ve filozof İbn Sinâ'nın *İşârât*'ının özünü açıklamış olan yetkin filozof Nasîreddin Muhammed Tûsî'nin telif ettiği *Ahlâk-ı Nâsirî*, öncekilerin kitaplarını hükümsüz kılmış ve ahir zamanı süslemiştir (Nazm):

Çün nükte-i aşık ez-fesâhat
 Çün çehre-i düst der-melâhat

Cân-râ ıvez-ı sürûr u şâdi
Dil-râ bedel-i neşât u râhat²⁴

Ondan sonra ilmin kurallarını kaydederek tehlikeleri ortadan kaldırdığı ve dinin akaidini özetlemek için haşiyeler yazdığı için fazıllar tarafından kabul gören ve âlimler tarafından övülen araştırmacı fazıl, tetkikçi kâmil ve mana dizginlerini elinde tutan Celaleddin Muhammed Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî* adlı risaleyi telif etmek suretiyle hikmet kütüphanesini süslemiş ve *Ahlâk-ı Nâsırî*'ye göre ikincisi olmuştur.

Onun ardından dünyanın fasihi ve Horasan'ın edip, nüktedan ve vaizi Mevlana Hüseyin Vaiz, Hüseyin Baykara'nın oğlu Mirza Muhsin adına *Ahlâk-ı Muhsinî* kitabını yazmıştır. Bu eserin yazım üslubu her ne kadar öncekiler gibi felsefî araştırma ve ilmî tetkiklere dayanmıyorsa da terkinin açık, manalarının anlaşılır ve ibarelerinin kolay olması sebebiyle halkın gönlünde taht kurmuş ve öncekilerden daha çok meşhur olmuştur.

Defalarca aklıma, Anadolu Türkçesiyle bir kitap yazılsa da pratik felsefenin maksatlarını tam olarak ihtiva etse ve üç kitabı müteakiben dördüncü kitap olsa diye gelmiştir. Ama dönemin ilim tahsili, eğitim ve öğretim gibi engel ve ilgileri gaybın örtünmüş utangaç kadını gizlilik örtüsü içinde tutuyor ve o gümüş yüzlü bakireyi mazeret engellerinde saklıyordu. Nihayet uğurlu yılın hicret takvimiyle "ferruh-sâl" lafzının sayısına ulaştığı o mübarek tarihte amber kokulu Şam diyarının harem dairesinde kazâ tasarruflarıyla gönül yakan mum parıldadı. Sonunda, oyalama bitti, yardım yetişti, sebepler bir araya geldi, engeller ortadan kalktı ve kitap yazımı o yılın sonlarında başlayıp ertesi yılın başlarında bitti (Rubai):

Sâlî ki bûd hisâb-i û ferrûh-sâl
Âgâz şud in risâle-i ferrûh-fâl
Ez-baht şud âhir ser-i ân sâl ki baht
Bâşed be-hisâbeş er fütêd âhir sâl²⁵

²⁴ Fesahatte âşîğın nüktesi
Güzellikte dostun yüzü gibi
Ruha sevinç ve mutluluk
Gönle neşe ve huzur bedeli

²⁵ Ferruh-sâl hesaplı yılda
Başladı bu uğurlu risale
O yılın sonunda kısmet oldu
Hesabıyla öteki yıl bitti

Aslında telifin gerçek sebebi, nazım ve inşanın tam nedeni, cömertlik ve ihsan deryasında şah dirhemi balık pulu kadar değer-siz, savaş günü heybet rüzgârının etkisiyle felek aslanı bayrak aslanı gibi titrek, saadetli meclisinin haremi şans ağacı ve iyilik kokusu ile süslenmiş, ırmak şeklindeki tırımsı cömertlik eli, akan ırmaktan münezzeh olan cömert ve adil Hazret'tir. Feyiz veren gönlü mana denizi, inci saçan dili ondan bir gönül, güven denizi kendisine nispetle sahil kenarı ve cevher dağıtan eli adalet yelpazesi olan âlim ve adil veziri Anadolu'ya huzur getireli yeryüzü "Artık Rum'a fitne tozu konmaz." der ve onun doğruluk sabahı ihtişam eşliğinden görüneli dünya ufkundan adalet güneşi batmaz (Şiir):

Gunâh-râ kerem-i û bih ez-hezâr şefî'
Umîd-râ kalem-i û bih ez-hezâr damân

Penâh u puşt-i ümem kahramân-i tiğ u kalem
Cihân-ı lutf u kerem server-i zemîn u zemân²⁶

Onun devrinde düşmanların yabancılığını birliğe dönüştürecek ve zıtlardaki farklılığı uyumlu hale getirecek derecede emniyet ve huzur hâkimdir. Ateşteki sıcaklık suyun soğukluğunu giderirken artmış, aşırı su zararıyla ateşin alevini söndürürken güven vermiştir. Uçan şahinin kanadı keklik ve turnaya yelpaze, kaplanın kalçası kuzuya kaplan resimli yastık olmuştur (Şiir):

Çenân bisâht cihân-râ hevây-i devlet-i tû
Ki ez-tabiat-i azdâd reft nâ-sâzî

Ezân guzeşt ki gustâhi kuned pes ezîn
Seher be-serdî vu bâd-ı sabâ be-gammâzî²⁷

Melikşah döneminde olsaydı veziri Nizamülmülk ondan bilgi öğrenirdi, Büzürgmehr zamanında gelseydi Enûşirvan vezirliği ona teslim eder ve Nûşin'in ruhu vezirliği ondan teslim alırdı (Beyt):

Bih est ez-sâhib-i Rey der çi der-fazl
Bih est ez-Hâtim-i Tay der çi der-cûd²⁸

²⁶ Onun günah karşısındaki keremi bin şefaatten
Ümit için oynattığı kalem bin kefiliden iyidir
Ümmetlerin sığınağı olan kılıç ve kalem yığidi
Cömertlik cihanı zaman ve mekânın önderidir

²⁷ Devletin havası dünyayı öyle bir etkiledi ki
Zıtların tabiatındaki uyumsuzluk kayboldu
Sonra yaptığı bütün saygısızlıkları bıraktı
Seher soğukluğu saba yeli gammazlığı

²⁸ Rey valisinden daha erdemli
Hâtim-i Tâi'den daha cömerttir

(Şiir):

Âsaf-ı sâni ki ger berhî ki zi-vasfeş beşumerem
Der cihân bâşed semer çün Âsaf ibn Berhiyâ²⁹

Hüsni-i ahlâkın eger nakl eyleye bād-ı bahâr
Sünbülü't-tîb ola sahrâlarda her berg-i gıyâ

Hâli "yâ rab heb lî"ye mazhar olursa vechi var
Kef-i dür-pâşındadır mühr-i Süleyman hâliyâ

Cömertliğiyle vefa yüzünün hamisi, adaletiyle saflık aynasının parlaticısı, yiğitlik meydanının süvarisi, adalet divanının muhafızı, güçlü saltanatın vekili ve yüce dinin emini olan yüksek müşavir ve büyük vezir (Nazm):

Pâdişâ-sîret hudâvendî ki der-tertib-i mülk
Her çi re'y-i üst re'y-i pâdişâh-i a'zam est

Ân ki der-enguşt-i tedbir-i Süleymân-i duvvum
Meşverethâ-yi savâbeş-râ havâss-i hâtem est³⁰

Nizâmülmülk, Salâhülâlem, Yüce Gıyâsüddeve ve Alaüddin (Nazm):

Sehâ vaktinde handân olur âsaf-ı ebr-i nevrûzu
Ki giryân-ı feyz eder cûdun ona hemser midir hâşâ

Emîn-i dergeh-i sultân mu'în-i millet-i Yezdân
Müfîzu'l-cûd ve'l-ihsân penâh-ı din Alî Paşa

Lâ zâle sîtu celâlihî vâsileten ilâ mesâmin'l-ikbâl
Ve sayyibu nevâlihî hâsileten fî mezâri'l-âmâl

Fe-nebet fi'l-kulûbi senâbilu'l-mahabbeti
Fî kulli sunbuletin mietu habbeti³¹

(Nazm):

Bid'at u bîdâdı çü nâhîdir ol
Devlet ü din püşt ü penâhıdır ol

²⁹ İkinci Asaf'ın vasıflarını saymaya kalksam
Dünyada Âsaf bin Berhiyâ gibi gece masahı olur

³⁰ Devlet yönetmede padişah meşrep efendi
Onun her görüşü ulu padişahın görüşüdür

İkinci Süleyman'ın siyaset yüzüğünde
Onun doğru danışmanlığının izleri vardır

³¹ İhtişamın şöhreti yeni nesillerin kulaklarına ulaşmaya
Hediye bulutu ümit topraklarında bitmeye devam ediyor

Kalplerde sevgi başakları bitti
Her başakta yüz tane vardır

Lutf-i ezel püşt ü penâhı ola
Şer'-i nebî hâdi-yi râhı ola

Rüşen ed devletini Kirdgâr
Kevkebini kevkebe-i subh-vâr

Niyyeti çün hayrdurur subh u şâm
Âkıbetin hayr ede Rabbü'l-enâm

Güneş mehri karşılığında kemâl bilgilerine ve fazilet erbabının yeni fikirlerine taliptir. Hatta Yusuf misali zamanın kardeşlerinden iltifat görmeyen ve Yusuf'un kardeşleri gibi azizine değersiz bir mal hediye eden bu hakiri teftişiyle şerefendirir ve yüksek cömertliğiyle “Ölçeğin hakkını tam verdiğimi görüyorsunuz.”³² der. Bundan dolayı ümit kardeşlerimiz daima ihsan Mısır'ına giderler ve lisan-ı hâl ile şu sözü terennüm ederler:

Yâ muhsinu min lutfike ahsente ileynâ
Tallâhi le-kad âserakellâhu 'aleyne³³

Pratik felsefe hisarına telif bayrağı dikilen bu kitap, onun 'alâ'dan türetilmiş cihan süsleyici ismine nispet edilmiştir:

Nikât-ı hikmet ü esrâr-ı fenne
Edip elfâz-ı pâk ile salâyı

Sürüş-i mülk-i gaybî gûş-ı câna
Dedi adını *Ahlâk-ı 'Alât*

İlahi inayet ve cihan hamisinin bereketli terbiyesi sayesinde bu kitabın öncekilere göre kalplerin teveccühüne daha layık olduğunu gayretim temin, ümidim tasdik eder. Hatta bu kitap yeni kaftanıyla yetkinliğin süsleyici ahlâkı sayılabilir.

Nâsır adına Naşîr-i Tûsî
Dedi ahlâk zuhûr eyledi fen

Ba'dehû şem'-i Devvân nisbetten
Oldu *Ahlâk-ı Celâlî* rüşen

Muhsin adına Hüseyin Vâiz
Yâdigâr eyledi ahlâk-ı hasen

Parsî-bâf idi târ u pûdu
Cümlesi oldu çü ahlâk-ı kühen

³² Yusuf, 12/59.

³³ Ey muhsin lütfunla bize iyilik ettin
Vallahi Allah seni bizden üstün kıldı

Eyledim tâze-ten ol câmeleri
 Zerkeş-i Rûmî-yi zîbâyla ben
 Nûkhet-i hulk-ı Ali Paşa'dan
 Oldu çün müşg-feşân ceyb-i zemen
 Bûy-i lütfuyla muattar kıldı
 Âlemi zülf-i arûsân-ı sühan
 Eyledi bende Alî ahlâkın
 Nâm-ı âlisine a'lâ kamudan
 Lâ-cerem hatmine târîh onun
 Oldu *Ahlâk-ı 'Alâî* ahsen³⁴

İyilik ve cömertliği yayan, varlık ve eklentilerini veren zat, o Hay, Kadim, Melik ve Vedud sıfatlarının sahibi Allah'tır. Sıfat ve fiillerinin eseri olan mümkün, aslında mutlak yokluktur. Öyleyse Hakk'ın sayısız ihsanına tevekkül etmek ve sahip olmadığımız kuvvetten uzak durmak suretiyle onun kuşatıcı feyzine sarılalım, her lafız ve lahzada onun kuvvet ve yardımına dönelim ve hedeflediğimiz işe başlayalım. Yüce Allah'ın ümitlerimi gerçekleştireceğinden eminim. Ondan yardım istiyorum. Onun her şeye gücü yeter.

Bu kitap pratik felsefenin üç ilim dalını ihtiva eder. Her ilim dalı kendi bölümünde tanıtılır. Söz konusu ilim dalları bazı öncül ve ilkelere dayanır. Bu eser, bir giriş ve üç bölüm şeklinde düzenlenmiştir.

³⁴ Kınalızâde'ye ait bu Osmanlıca şiir olduğu gibi verilmiştir. Son mısradaki *Ahlâk-ı Alâî* ahsen ibaresi eserin tamamlandığı hicrî 973 yılına işaret etmektedir. (Sad.)